

Afina Şakir qızı Hüseynova⁸
HİBRİD İDENTİKLİYİN VERBAL İFADƏ RESURLARI
(Bədii mətn nümunələrinə istinadən)

Giriş. Məlumdur ki, multikultural toplumlarda və ya ümumən, polietnik soslumlarda iki və daha artıq dilin ortaq daşıyıcılığı əsasında formalaşan hibrid identiklik fenomeni mövcuddur. Hibrid identiklik özünün formalaşdırmış olduğu semantik sahə ilə mədəni kimlik konseptinin struktur iyerarxiyasına daxil olur. Belə ki, istənilən mədəni identiklik onun daşıyıcısı olan toplumun və ya fərdin milli-etnik özünüdərk, aid olduğu mədəniyyətin kodlarına bağlılığı və həmin kodların nitqində, dilində ifadəsi sayəsində gerçəkləşir. Bu mənada hibrid identiklik konsepti bilvasitə mədəni kimlik konsepti ilə qarşılıqlı şərtlənməyə malikdir və təhlil rəkursundan asılı olaraq, həmin konseptlərdən biri digərinin tərkib hissəsini formalaşdırır bilər. Belə olan təqdirdə, hibrid identikliyin nitqdə ifadə tapdığı reallaşma mexanizmlərinin təhlili eyni zamanda mədəni identiklik konseptinin sistemli təhlili işinin bir istiqamətini təşkil edir. Hibrid identikliyin verbal ifadəsi resursları sırasında fərqli dil yaruslarında təzahür tapan interferensiya hallarının qələmə alınmasını qeyd edə bilərik. Bəzi hallarda müəlliflər bu üsuldən bilərəkdən istifadə etməklə bu və ya digər personajın hibrid identikliyinə representasiyasına nail olurlar, bəzi hallarda isə müəllif (bəlkə heç özü də fərqi nə varmadan) ikili identikliyin digər aspektini təzahür etdirən söz və ifadələrdən, qrammatik formaldan istifadə edir.

Əsas hissə. Hibrid identikliyin ingilisdilli bədii mətndəki ifadə mexanizmlərinin ən maraqlı təzahür formalarını, heç şübhəsiz ki, postkolonial ədəbiyyat nümayəndələrinin əsərlərində izləmək olar. Bu əsərlərdə bəzi hallarda müəllif hibrid identikliyin ifadəsinə xidmət edən vasitələrdən sırf obraz tamamlanması baxımından istifadə edirsə, bəzi hallarda bu kimi vasitələr milli identikliyin (ilkin etnik kimliyin) qabarıq şəkildə nümayişinə xidmət edir. Bu kimi dil elementləri vasitəsilə müəlliflər, sanki öz basdırılmış etnik kimliklərini bağırmaq, nümayişkarana şəkildə gözəl önünə sərgiləmək intensiyasını reallaşdırırlar. Bu mənada özlüyündə hibrid identikliyə malik olan və ya ən azından fərqli mədəniyyətlə iç-içə yaşamaqla ondan (fərqli mədəniyyətdən) dərinlən bəslənmiş olan yazarların əsərinin dilinin tədqiqi çox sayda maraqlı araşdırma materialı təklif edir. Məsələn, Hindistanda müsəlman ailəsində dünyaya gəlmiş və sonralar ingilis dilində təhsil almış Salman Ruşdinin yaradıcılığı, daha dəqiq desək, onun əsərlərinin dili xüsusi maraq doğurmaya bilməz.

Salman Ruşdi yaradıcılığında mədəni identikliyin ifadə resurslarını araşdırmış Çemyakinin də vurğuladığı kimi, kolonializm dövrünün başa çatması ilə və postkolonial epoxanın başlanması ilə mədəni identiklik problemi postkolonial ədəbiyyatın başlıca problemləri sırasında yer alırdı [8, s. 210-220]. Bu mənada təsadüfi deyil ki, S.Ruşdi, H.Kureysi, V.S.Naypol və bir çox başqa ikili identiklik daşıyıcısı olan postkolonial yazarların əsərlərinin dilində identiklik probleminin təhlili bilvasitə mədəni kimliyin ifadəsi kontekstində həllini tapır. Konkret olaraq, S.Ruşdinin "Gecəyarısı uşaqları" (Midnight's Children) adlı məşhur romanının dilində yer alan bir sıra faktların təhlili fərqli intensiyalara xidmət edən mədəni identiklik verballaşma mexanizmləri və nitq strategiyalarının yer aldığını deməyə imkan verir. Müəllif əsərdə ingilisçilik, Briytaniyaçılıq konseptlərinin ifadə resurslarının hibrid identik konseptinin ifadə resursları ilə aşkar və ya implisit qarşılaşdırılmasından çıxış edir və bir sıra maraqlı verballaşma mexanizmlərinə yer verir. Bu sırada Britaniyaçılıq, ingilisçiliyi ən qabarıq şəkildə representasiya edən linqvistik vasitələr sırasında təkrar olunmaz Britaniya aksentinin də yer alması bu fonasyon özəlliyin bədii mətn çərçivəsində mədəni identiklik konseptinin ifadə resurslarına daxil edilməsini təmin edir. Məsələn, S.Ruşdinin əsərinin baş qəhrəmanı ingilislərin yanında ikən elitar Britaniya aksentini təhrif etməsi onun həmin tələffüz normalarına aşağı səviyyədə bələdliyi kimi səciyyələndirilə bilər. Bu addım həmin obrazın öz hibrid identikliyi ilə konfliktə girməklə fonasyon buqələmunluqdan imtina edərcəsinə, hindi aksenti ilə danışmasında təzahür tapır. Əksinə baş qəhrəmanın atası isə elitar ingilis tələffüzünü yamsılamaqla özünün mədəni identiklik göstəricisini qarşı tərəfin (ingilislərin) gözündə qaldırmağa çalışır. "And my father - a peeing Oxford drawl, anxious to impress the departing Englishman - responded with, "Actually, old chap, ours is a pretty distinguished family, too." [5, s.134]. Buradakı fonasyon buqələmunluq fərqli pragmatik intensiyaya xidmət edir və fərqli nitq strategiyasını nümayiş etdirir.

Müqayisə üçün deyək ki, digər postkolonial Britaniya yazarının - H.Kureysin "Şəhəratı budda" əsərinin baş qəhrəmanı, məhz, hindi aksentinin imitasiyasının tələb olunması situasiyasında hiddətini nümayiş etdirir. Bu əsərdə də fonasyon spesifikasi, yəni ingilis dilində hindi aksenti ilə danışmaq müstəmləkədən çıxmış geridəqalmış kütlələrin ümumiləşdirilmiş linqvokulturoloji tipajının tərkib hissəsi kimi standartlaşdığı ortaya çıxır ("What accent do they have in India?" "Indian accents." ... "Now do the accent..." [2, s. 69]. Xatırladaq ki, yetərincə mühafizəkar və stereotipikləşməyə meyilli Britaniya linqvokulturoloji identikliyinə görə, fonasyon spesifikasi (özəllik) bu və ya digər şəxsin sosial zümrə, etnik toplum aidliyini ortaya qoymaqla yanaşı, onun (həmin şəxsin) sosial qradasiyada (təbəqələşmədəki) mövqeyini də müəyyənləşdirmiş olur. Onu da qeyd edək ki, fonasyon spesifikasi təkcə hibrid identikli şəxslər üçün deyil, eləcə də yuxarı və aşağı təbəqə (yerli britaniyalılar üçün də sosial qradasiya barometridir (təyinedicisidir).

S.Ruşdinin sözügedən əsərində mədəni identikliyin bədii mətn formatındakı verbal ifadəsinə xidmət edən ən maraqlı məqamlardan biri müəllifin ingilis kübar tələffüzünü qeyri-kübar tələffüz variantı ilə qarşılaşdırması təşkil edir. Məsələn: "By my show of erudition and by the **purity of my accents**, I shamed them into feeling unworthy of

⁸ BSU-nun İbtidai təhsil kafedrasının müəllimi, ADU-nun dissertantı, afina.huseynova@gmail.com, ORCID: 0009-0006-7303-5214

judging me; not a very noble deed" [5, s. 265]. Avtonarrator (təhkiyəsi qələmə alınmış obraz, yəni, Səlim Sinai) ona, bir növ, yuxarıdan aşağı münasibət nümayiş etdirən şəxslərin təkəbbürünü üzündən silmək və onları utandırmaq məqsədilə, məhz, zəkasının itiliyinə, hazırcavablığına və kübar tələffüzünə arxalanıraq kommunikativ əks-həmlə nümayiş etdirir. İqtibasdan da göründüyü kimi, bu kübar tələffüz nümayişkaranəliyini Səlimin (obyektiv olaraq) özü bir o qədər də kübar, nəcib hərəkət kimi qiymətləndirməsə də, siubyektiv baxımdan, bu düzgün aksent fərqliliyi ona özünün kimliyini, öz dəyərini tanıltmaq baxımından, mənəvi zövq və rahatlıq verir. Göründüyü kimi, burada aksent faktoru mədəni kimliyin, konkret olaraq, sinfi-kulturoloji (sosiokulturoloji) identikliyin lingvistik reprezentantı kimi çıxış edir. Eyni zamanda S.Rüşdi bu əsərində milli-etnik identiklik zəminində təzahür tapan mədəni kimliyin fərqləndirilməsi baxımından isə, hindi/urdu/latın(ıspan) tələffüz-aksent özəlliklərini Oxford danışığı tərzilə qarşılaşdırmaqlarından da ustalıqla istifadə etmişdir. Məlumdur ki, özününkü – özgə qarşılaşdırması kimi, ənənəvi dixotomiya təzahüründə tələffüz normalarına uyğunluq həlledici rollardan birini oynayır. Bu mənada təsadüfi deyil ki, S.Rüşdinin baş qəhrəmanının Urdu dilli toplum nümayəndələri arasında ünsiyyətə qoşularkən səlis tələffüz nümayiş etdirməsi yüksək təqdirə qarşılanmışdır: *"Really classy Lucknow-type Urdu, wah-wah!"* [5, s. 444].

Əsərdə tələffüz vasitəsilə mədəni-etnik identikliyin nümayişi ilə bağlı maraqlı məqamlardan biri, obrazların müəyyən situativ və ya strateji pragmatik məramı əsas götürməklə, bilərəkdən öz nitqində aksent təhrifinə yol vermələri ilə bağlıdır. Məsələn, Zagallo adlanan obraz etnik identiklik baxımından ingilis sayılsa da, ingilis atasının anasını aldadaaraq hamilə qoyub qaçmasından dolayı, ona (atasına) bəslədiyi kini-nifrəti tələffüz təhrifi vasitəsilə ifadə edir. Bu səbəbdən də bilərəkdən ingilis dilindəki tələffüzünü süni şəkildə təhriflərə məruz qoyur, yaxşı danışa bildiyi halda, nümayişkaranə şəkildə ingilis dilinə az bələd olması təəssüratını yaratmağa çalışır. Bu zaman obrazın izlədiyi nitq strategiyası, əslində, mədəni-etnik identiklikdən imtina yolu ilə valideyn travmasının ifadəsi kimi ortaya çıxır.

Maraqlıdır ki, burada Zagallonun atası haqqında obrazın dilindən etinasız şəkildə *"Anglo"* səciyyələndirməsi verilir ki, bu da heç şübhəsiz ki, kontekstual ksenoetnonim kimi, səciyyələndirilə bilər. *"so he was not only an 'Anglo' but probably a bastard as well* [5, s. 288]. Xatırladaq ki, ksenoetnonimlər nifrət dilinin (hate speech) bir parçası, bir reallaşma forması kimi dəyərləndirilir və hər hansı bir xalqın, millətin, etnik qrupun təhqiramiz, etinasız, hörmətsiz adlandırılması üçün istifadə edilən qondarma etnonimləri əhatə edir (bu haqda daha ətraflı bax: [6]). Məsələn, afroamerikanlarla bağlı *nigger, nigga* kimi səciyyələndirmələr etnik diskriminasiya faktı kimi dəyərləndirilməklə, ksenoetnonim kimi təsbit edilir. Konkret iqtibasda isə biz, situativ ksenoetnonimliliyi təsbit edə bilərik. Belə ki, əslində, **anglo-** prefiksi anqlo-saks mədəniyyətinə aid olan mədəni-mənəvi, tarixi irsin səciyyələndirməsi üçün istifadə edilir (bax: [1]). Lakin əsərin dilində ingilislərə nəzərən *Enalishman*. *Enalish* etnonim variantlarından geniş istifadə edildiyi halda (*"Englishmen"* [5, s. 394]; *"English winter"* [5, s. 428]; *"English-language"* [5, s. 438]; *"Englishmen's houseboats"* [5; 4], *anglo-* prefiskinin etnik kimliyin səciyyələndirməsi üçün istifadəsi, heç şübhəsiz ki, situativ-kontekstual olaraq, (konkret obrazın dilində) nifrət dili (hate speech) elementi kimi dəyərləndirilə bilər. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, müasir dilçilik tədqiqatlarında azərbaycanlılara xitabən azıqlar, ukraynalılara xitabən ukrılar kimi qısaltmalardan istifadə də ksenoetnonimlərin qısaltma növünə aid edilir və birmənalı şəkildə nifrət dili elementi kimi səciyyələndirilir (daha ətraflı bax: [6, s. 12]).

Xatırladaq ki, sosial, sinfi, dialektoloji səciyyələndirməyə imkan verən tələffüz özəlliklərinin təhlili ilə məşğul olan dilçilik sahəsi fonasiya adlanır. Bu sahə təbii dilçiliyin maraqlı dairəsinə daxil olmaqla ötən əsrin 30-cu illərindən etibarən inkişaf etdirilməyə başlamışdır. Bu sahədə mühüm tədqiqatlara imza atmış N.V.Yusmanov ekstranormal fonetika nəzəriyyəsinə inkişaf etdirməklə nitqin artikulyasyon, akustik özəlliklərinin qeyri-verbal dil isarəsi statusunda nəzərdən keçirilməsinin mümkünlüyü əsaslandırmışdır. Qeyri-verbal nitq və fonasiya qarşılıqlı sərtləndirməsini tədqiq etmiş N.N. Sobirovanın da haqlı olaraq vurğuladığı kimi, informasiya ötürücülüvündə, habelə ətraf aləmdən informasiya qəbulu prosesində vizuallıq faktor qədər də audiallıq amili mühüm ver tutur. Dilçinin də vurğuladığı kimi, informasiyanın məzmunu qədər, onun akustik tərtibatı da adresantın intensiyasını, pragmatik məramının mahiyyətini müəyyənləşdirilməsinə yardımçı olur [7, s. 33-38].

"Ahmed Sinai's voice has changed, in the presence of an Enalishman it has become a hideous mockery of an Oxford drawl" [5, s. 115] S.Rüşdinin "Gecəvarısı uşaqları" romanından gətirilən iqtibaslardan da bəlli olduğu kimi, müəllif tələffüz faktorunu bir sıra məqamlarda danışanın qarşı tərəfə subnimal mesajı kimi müəyyənləşdirir. S.Sinai kübar ingilis tələffüzünü nümayiş etdirirərkən qarşı tərəfi utandıracaq qədər yüksək mədəni identikliyə (digər adı ilə: elitar dil kimliyinə) malik olduğunu ortaya qoyur. Eyni zaman elə həmin qəhrəman ingilis dilinin kübar Oxford tələffüzünün bilərəkdən təhrifinə yol verməklə qarşı tərəfə öz etinasız münasibətini nümayiş etdirmək intensiyasını güdür. Bu zaman o, öz milli-mədəni identikliyinə bu tələffüz imitasiyası sayəsində nümayişkaranə şəkildə reprezentasiya edir. Mədəni identikliyin heysiyyət problemi tələffüz buqələmunluğu sayəsində həllini tapır. Oxşar nitq strategiyası H.Kureyşinin qəhrəmanlarında da müşahidə edilir: *"He was hissing his s's and exaggerating his Indian accent. He'd spent years trying to be more of an Englishman, to be less risibly conspicuous, and now he was putting it back in spadeloads"* [2, s. 14]. Kureyşinin qəhrəmanı da səlis danışdığı ingiliscəyə milli identiklik kaloriti qazandırmaq məqsədilə, süni şəkildə tələffüz təhrifinə yol verir və hindi aksentinin imitasiyası ilə öz milli-mədəni identikliyinə ifadə etməyə çalışır.

Müqayisə üçün deyək ki, Azərbaycandilli bədii mətnlərdə də tələffüz təhrifinə yol verilən və bununla da milli-mədəni identiklik fərqliliyi nümayiş etdirən nümunələrə təsadüf edilir. Məsələn, C.Məmmədquluzadə özünün "Anamın kitabı" əsərində yüksək səviyyədə bələd olduğu rus dilindən iqtibaslara yer verdiyi halda [3], heç bir təhrifə yol vermədiyi halda, "Ölülər" pyesində külənin savadsız və cahilliyini nümayiş etdirməyə çalışarkən, məhz, tələffüz

imitasiyasına yer vermişdir: “..*qoy getsin dərs oxusun, gəlib bir qulluq sahibi olsun; incinar olsun, həkim olsun, silitçi olsun, nə bilim nə zəhirmar olsun*” [4, s. 6-7]. Burada инженер “mühəndis”, следователь “müstəntiq” sözlərinin bilərkən fonasyon təhrifə uğradılması müəllif intensiyasına xidmət edir və obrazın sosial-mədəni statusunun səciyyələndirilməsi məqsədini güdür.

Nəticə. Yekun olaraq, onu qeyd edə bilərik ki, bədii mətndə mədəni kimliyin, o cümlədən, milli-mədəni kimliyin ifadəsi kontekstində yazarlar fonosyon vasitələrindən geniş şəkildə istifadə edirlər. Bu da, öz növbəsində mədəni kimlik konseptinə tələffüzlə bağlı anlayışların, habelə müvafiq səpkili nitq strategiyalarının da aid olduğunu deməyə əsas verir. Bədii mətnin icazə verdiyi formatda fonasyon vasitələri mədəni identikliyin representasiyası vasitəsinə çevirən yazarlar onun (fonasiya faktorunun) vasitəsilə özlərinin fərqli müəllif intensiyaalarının reallaşmasına nail olurlar. Bəzi hallarda bu intensiya mədəni identikliyin nümayişi, bəzi hallarda isə hibrid identiklikdən doğan daxili ziddiyyətlərin verbal ifadəsi kimi istifadə edilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Anglo // Merriam-Webster // [Electronic resource] <https://www.merriam-webster.com/dictionary/Anglo>
2. Kureishi, H. The Buddha of Suburbia // [Electronic resource] https://mrglackin.eu/wp-content/uploads/2020/10/The-Buddha-of-Suburbia-by-Kureishi-Hanif-z-lib.org_.pdf
3. Məmmədquluzadə, C. Anamin kitabı // [Elektron resurs] <https://arti.edu.az/wp-content/uploads/2023/05/C.M%C9%99mm%C9%99dquluzad%C9%99-Anamin-kitabi.pdf>
4. Məmmədquluzadə, C. Ölümlər // [Elektron resurs] https://www.kkworld.com/kitablar/celil_memmedquluzade_oluler-aze.pdf
5. Rushdie, S. Midnight's Children // [Electronic resource] <https://readli.net/midnights-children/>
6. Сви́рковская С. В. Ксенофобический дискурс (лингвопрагматический аспект). Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Кубанский государственный университет. Краснодар. 2005. 36 с.
7. Соби́рова, Н.Н. Невербальная речь и фонация // [Электронный ресурс] // Проблемы современной науки и образования, 2022, с.33-38 <https://cyberleninka.ru/article/n/neverbálnaya-rech-i-fonatsiya>
8. Чемякин Е. Ю. Культурная идентичность и постколониальная литература: концепции гибридности, амбивалентности и мимикрии в произведениях Салмана Рушди // [Электронный ресурс] / Imagines mundi: альманах исследований всеобщей истории XVI-XX, с.210-220 <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/80540/1/im-10-18-al-5-2019.pdf>

Açar sözlər: hibrid identiklik, mədəni kimlik konsepti, bədii mətn, verballaşma mexanizmləri, dil kimliyi.

Ключевые слова: гибридная идентичность, концепт "культурная идентичность", художественный текст, механизмы вербализации, языковая личность.

Key words: hybrid identity, concept of "cultural identity", literary text, mechanisms of verbalization, linguistic personality.

Ресурсы вербальной реализации гибридной идентичности (на примере художественных текстов)

Резюме

В статье рассматриваются некоторые аспекты концепта "культурная идентичность". В частности, автор анализирует микроконцепты национально-культурной идентичности и гибридной идентичности. Выясняется, что перечисленные микроконцепты образуют единое семантическое поле. В рамках статьи исследуются выразительные ресурсы культурной идентичности в художественных текстах. В качестве одного из таких ресурсов, рассматривается фактор произношения, также анализируются случаи фонационных трансформаций (акцетов-хамелеонов). На основе анализа языка произведений С.Рушди, Х.Курейши, Дж.Мамедгулузаде, автор статьи приходит к выводу, что данные писатели использовали фактор произношения для реализации определенной авторской интенции. На основе анализа известно, что произносительный (фонационный) фактор в художественном тексте может использоваться как показатель культурно-социальной идентичности. Конкретно герой С. Рушди, пытаясь имитировать более благородную речь, пытается подражать чистому (элитарному) оксфордскому акценту. В то же время, Дж.Мамедгулузаде, наоборот, использует в языке своих невежественных героев искаженные речевые варианты. Авторы также используют фактор произношения, точнее, фактор сознательного искожения произношения, чтобы продемонстрировать приверженность того или иного персонажа к своей национальной идентичности.

Resources of verbal realization of hybrid identity (using literary texts as an example)

Summary

The article examines some aspects of the concept of "cultural identity". In particular, the author analyzes the micro-concepts of national-cultural identity and hybrid identity. It turns out that the listed micro-concepts form a single semantic field. The article examines the expressive resources of cultural identity in literary texts. The pronunciation factor is considered as one of such resources, and cases of phonation transformations (chameleon accents) are also analyzed. Based on the analysis of the language of the works of S.Rushdie, H.Kureishi, J.Mammadguluzade, the author of the article comes to the conclusion that these writers used the pronunciation factor to implement a certain authorial intention. Based on the analysis, it is known that the pronunciation (phonation) factor in a fiction text can be used as an indicator of cultural and social identity. Specifically, the hero of S. Rushdie, trying to imitate a more noble speech, tries to imitate a pure (elite) Oxford accent. At the same time, J.Mammadguluzade, on the contrary, uses distorted speech variants in the language of his ignorant heroes. The authors also use the pronunciation factor, or rather, the factor of deliberate distortion of pronunciation, to demonstrate the commitment of a particular character to his or her national identity.

Rəyçi: (elmi rəhbər) f.e.d. Bənövşə Məmmədova, ADU-nun Tərcümə fakültəsinin dekani